

S z a l a i   A n d r á s

AZ ÉN HÁZAM, AZ ÉN VÁGYAM

Idegen módjára feszengő házak a településszerkezetben. Nemcsak igénytelenül alakított formáik miatt idegenek, hanem a bennük megfogalmazódó térhasználati mód miatt is. Ráadásul gyanítható, hogy ez a mód (módi), a házakban lévő komfortot (fürdőszoba stb.) kivéve, alig illeszkedik lakóik életmódjához.

Léptékváltás. Az új ház az utca irányában loggiával és erkéllyel tárulkozik fel. Kialakításukat a „helyes tájolás” minden más szempont figyelmen kívül hagyó, kizárólagos érvényesítésének szándéka magyarázhatná. Kérdéses viszont, hogy a lakók tényleg használják-e ezeket a tereket, szeretnek-e az „utcán lakni”, vagy csak az antennát állítani járnak ki?

A családi ház, a múlt századi reprezentatív villák leszármazottja a nagyvárosok peremén kialakult kertés külvárosokban született. Kezdetben csupán építészeti feladat volt, később társadalmi, kulturális és esztétikai problémák emblémájává (is) vált, de lakással kapcsolatos képzeleteinkben vágyaink netovábbja volt és maradt.

A családi ház – elvileg – nem (nagy)polgári villa: ahogyan a múlt századi és századfordulós villa afféle „kiskastély”, esetleg kúria vagy udvarház akar lenni, ugyanúgy a családi ház is amolyan „kisvilla”, vagy legalábbis annak szeretne látszani. Gesztusaiban (tömeg, részletformák stb.) igyekszik tehetősebb rokonát és mintaképét utánozni, mint kispolgár a nagypolgárt. Pontosabban igyekezett, amíg volt mit utánoznia. Amikor még volt polgári villa, amelyik historizáló, esetleg svájci vagy angol mintát követett, vagy szecessziós, magyaros formát öltött, s végül szolidan modern lett.

A tisztviselőtelepeken, kertés külvárosokban épült családi házak eredeti környezetükben minden probléma nélkül éltek a maguk tisztos „polgári” életét, míg – a húszas évek végén – fel nem bukkantak első hírnökeik a falvakban és kisvárosokban. Különös, paradox fordulat történt: a szuburbánus „természetes” környezetből vidéki környezetbe átkerülve, a falvak, kisvárosok településképeiben, településszerkezetében az újmódi formák feltűnően idegenül hatottak.

A hagyományos falusi és kisvárosi ház ugyanis nem csak lakás. A telek beépítéséhez és használatához szervesen hozzátartoznak a gazdasági funkciók: a porta fontos tartozéka, szinte a lelke az udvar, és sokszor a kert is. A ház és a többi épület az udvar mellé, a telek oldalhatárára épül, a lakóépület melletti udvart az utca felé többnyire zárt kerítés és kapu határolja. A falusi ház rokona a kisvárosi (például mezővárosi) ház esetében a kerítést az utca vonalán beforduló épületszárny is helyettesítheti, ahol a zárt homlokzat része a kapubejáró. Az épület az udvar mellé, köré szerveződik, élete befelé fordul, kifelé csak ünnepi arcát, díszes utcai homlokzatát mutatja.

A családi ház viszont *eredendően* csak lakás. A telekbeépítéshez és -használatához nem tartoznak szorosan hozzá a gaz-

dasági funkciók. Udvara nincs, csak kertje. Az épület a többnyire kisméretű kertszerű telek elején-közepén áll. A magamutogatáshoz itt már nem elég a homlokzati cicoma vagy a díszes tornác: a ház egész tömege, formája a külvilágnak szól, ezért a magas és zárt kerítés is felesleges. Nemcsak lakói kényelmét igyekeznek szolgálni, de státusukat is reprezentálja – egyszerre hajlék és „emlékmű”. A ház a feljebb törekvés óhaját fejezi ki úgy, hogy a vágyott magasabb státus felvett mintáit igyekeznek követni.

A vidék ekkor még hagyományt őrző térszerkezeti-formai rendjében feszültséget keltett az új divat. A porták utcai frontján terpeszkedő házak nem kapcsolódtak szervesen a megmaradó gazdasági épületekhez, csak eljük tornyosultak, gyakran az udvart is tönkretéve. Az „értelmi szépséget”, racionalitást kifejező régi házak helyére a korra jellemző „cifra nyomorúság” új jelképei épültek, sebeket ejtve a települések – addig jobbára érintetlenek mondható – testén.

Mindez akkor új jelenségnek tűnt. Az építészek és a falu, a vidék sorsáért aggódók a vágyott minták követését nem csupán holmi ízlésficamnak tartották, hanem társadalmi változások és feszültségek lecsapódását látták benne. A baj orvoslása érdekében átfogó szociális reformokat sürgettek – ez elsősorban nagy tömegek földhöz juttatását jelentette volna –, ugyanakkor úgy vélték: a hagyományos lakóházformák (például a parasztház) újraterezhethetők, s hozzáigazíthatók az új körülményekhez. A falukutató írók vágyai és a falukutató építészek szándékai példásan egybecsengtek, más kérdés, hogy a vágyak és szándékok jobbára csak vágyak és szándékok maradtak. Mindenesetre a korszak építészetének egy fontos vonulata volt a falusi, vidéki ház olyan új, a kor színvonalán egészséges lakáskörülményeket biztosító típusainak keresése, melyek beilleszthetők a hagyományos településképbe. Néhány ilyen hagyományőrző típus el is készült a negyvenes évek elején: árvízi újjáépítéskor, a szórványosan földhöz juttatottak ún. „telepes falvaiban” is főleg az ONCSA (Országos Nép- és Család-védelmi Alap) házépítő programjának keretében.

Ezeket a formai kezdeményezéseket természetesen végig szenvedélyes építészeti viták kísérték, melyekben megkérdőjelezték a törekvések korszerűségét, „népies műdalnak” minősítve az „új parasztházakat”. Ennek ellenére ezek az elvben vitatható próbálkozások is hozzájárultak ahhoz, hogy a kertvárosi családi ház típusa vidéken „tájidegen” jövevény maradjon, s inkább csak eredeti „élőhelyein”, a nagyvárosok peremén szaporodott tovább.

A „felszabadulás” után elég gyorsan kiderült, hogy a polgári életforma, kultúra fennmaradásának – finoman szólva – semmi esélye nincs: tehát a villának és a reprezentatív családi háznak is, mint épülettípusnak, befellegzett. Megszűnt a tervezők, az építészek polgári „státusa” is. Az építészek – más választásuk nem nagyon lévén – alkalmazottak lettek, hivatalnokká váltak a tervteljesítésre szervezett, „profilozott” szocialista tervezővállalatoknál, ahol elsősorban termelniük kellett, s nem építészeti alkotásokon „pepecselni”. A stíluson sem kellett „he-

Régi ház mértéktartóan átalakítva. A korszerűsítésnek ezt a módját az építési kölcsönfeltételek nem támogatták, támogatják megfelelően. Az építési hitelekre rászoruló építetőnek sokszor inkább az áll érdekében, hogy a régi házat lebontsa, mert ekkor előnyösebben juthat(ott) esetleg többféle kölcsönhöz is.

Utcai erkély és udvart „ellenőrző” tetőtéri ámbitus. Utóbbi lehet, hogy „terven felül” keletkezett. Használati értékéről nem vagyunk meggyőződve, szokatlanságból fakadó érdekessége viszont vitathatatlan, ráadásul a szomszédra is enged rálátást.

Hagyományos, zártságot biztosító utcakép. A „véges” (oromzatos) és „fordított” házak jól megférnek egymás mellett. A homlokzatok díszítésének változása az összhangot nem túlságosan zavarta meg.

Utcakép a hetvenes években. A középen látható oromzatos ház homlokán utcai erkély nőtt.

Új utcakép a hetvenes-nyolcvanas években épült házakkal.

zítálniuk”: készen kapták – diktátumként – a „szocreál” klasszicizmust.

Az újonnan gyúrt osztály(ok) számára a kertés ház stb. és attribútumai mégis a felemelkedés egyetlen, valóságosan elképzelhető és titkon vágyott formáját jelentették. A mindenben, így a lakáskérdésben is intenzíven és könnyörtelenül forszírozott állami kollektívizmus eleinte úgy tűnt, hogy képes „csilapítani” – mesterségesen – a saját ház iránti elfojtott vágyat. Az ötvenes évek közepén azonban már érzékelhetővé vált az úgynevezett „sajátház-építés” felfutása. Megszületett a sátor tetős kockaház, a két háború közötti kertés családi ház elkorcsosult derivátuma, amely egy kornak szimbólumává (is) vált, és ma már szinte „klasszikus”, tipikus épületformának számít.

Ugyanakkor ez a forma az állami tervezővállalatoknál főleg ipari és középületeket, néha lakótelepeket, mérnöki tudományos szakszerűséggel tervező építészek szemében a kontárság szimbóluma lett. „Állami” építészeknek – szinte mindenki az volt – eleinte tilos volt a „maszokolás”, később pedig, kimondva-kimondatlanul, általában lesajnált, méltatlan feladatnak számított az „egyszerű” családi házak tervezése. Nem illett vele dicsekedni – noha az efféle „fusimunkáért” kapott szerény összeg azért mindig jól jött –, így a munka dandárja óhatatlanul a „kontárookra” maradt.

A magánereőből épült házak szaporodásával persze – csökkentendő a „privátszféra” befolyását – készültek „sajátház”-tervek az állami tervezőintézetekben is, de jobbára ezek sem nyújtottak – tisztelet a kivételnek! – vonzóbb alternatívát a magukra hagyottan mintákat kereső és követő magánépítetőknek. Majdnem ugyanaz az igénytelenség tükröződött ezekben a tervekben is, mint a „kontármunkákban”, csak nem spontán, hanem központi-tervutasításosan.

Utcakép a kilencvenes évek elejéről. Kitűnve különbözni kötelező!

A sátoztetős kockaház tényleg igénytelen kreatúra. Egy mesterségesen leszorított igényszint fejeződik ki benne, amely a hiányoktól (is) korlátozott lehetőségeknek és a lehetőségek hiányának az eredménye. A korlátok és a hiányok számosak, okaik pedig sokrétűek. Például az egyik korlát anyagi, gazdasági természetű: a legkevesebb téglából falat és a legkevesebb fából tetőt az ilyen sátoztetős kockaformára lehet rakni. Egy másik, inkább kényszerítő korlát, ami ezt a formát létrehozta, az újonnan parcellázott telkek méretével és a telkekre kialakí-

Abszolút kocka: kétszintes és lapostetős.

Az eredetileg talán nyitott, utcára néző teraszt ipari hatású üvegezéssel alakították zárttá, fűthetővé, következképpen használhatóbbá.

A hetvenes években vidéken az „emeletes ház” a jómód szimbóluma. A lapostető a korszerűséget reprezentálja, a zárt, bontatlan tömegforma, részben és ekkor még szinte szokásosan a jómódot igyekszik leplezni.

A kertvárosi családi házak kései leszármazottja: a sátoztetős kockaház.

A sátoztetős kockaház díszített változata, utólagosan eszkábált, „lakatos-stílusú” tornácpótló előtetőrendszerrel. „Klasszikus”, folklorizálódott forma.

A hetvenes évek kérdése: hogyan építsünk földszintes házat daruval nagypanelből? Házgyári abszurd, integető loggiával és utólag buherált bejárat előtető-dobozolással.

A hatvanas évek végén és a hetvenes években a modern építészet nagyvonalú szerkezeti újításai is éreztették hatásukat a családi házak formáiban. Elszaporodtak a többnyire vasbeton szerkezetű, merész „kiülésekkel” operáló, a funkcionális eltérésekből fakadó variációk. A variálás mégis inkább egyediségre törekvő „stiluskeresésnek” bizonyult, igazi funkcionális indokok nélkül a modern építészet formanyelvéhez való igazodás jegyében. Ekkor lett divat a fémszerkezetű nyílászárók alkalmazása és egyéb ipari hatású anyagok és szerkezeti elemek használata is. A nagy korszerűség-akarásban gyakran megfélekedtek az arányokról, a formai minőségről és néha még az ésszerűségről is.

tott beépítési szabályokkal függött össze: a telekhatároktól mérendő, különféle szabályozási távolságokat betartva, szinte magától „adódott” a beépíthető, nagyjából négyzetes alaprajzi kontúr. Olyannyira, hogy például a terveken általában nem szereplő, de funkcionálisan kívánatos, verandapótló ragadványok már gyakran kívül estek a szabályozási vonalon. Ezért utólag, szinte mindig engedély nélkül, „cuppantották” a házakhoz az enyhén provizórikus hatású veranda-dobozokat, akár csak a telek többi ragadványszerű melléképületét, a szerves bővítést egyébként sem tűrő épületformához.

A sátor tetős ház azonban elsősorban *nem* esztétikai minősége szempontjából korcs: a típusban testet öltő igénytelenség nem a használók, építők (kulturális) „korlátoztagságról” tanúskodik elsősorban, inkább lehetőségeik „korlátozottságát” tükrözi. Ennek ellenére a családi házakról folytatott, meg-megújuló szakmai és közéleti „vitákban” a sátor tetős kockaház volt a bűnbak. A problémát többnyire csupán esztétikai, kulturális zavarként állították be, amit türelmes pro-

Féloldalas erkélyes-ormozatos megoldás: a hetvenes évek elején szorgalmazott títustervekre visszavezethető forma hegyvidéki (szuterén) variációja. Úgy gondolták, a sátor tetővel szemben az ormozatos forma jobban igazodik a hagyományos faluképhez, függetlenül attól, hogy a homlokzat megnövelt szélessége, különösen erkélyekkel díszítve, inkább alpesi arányokat eredményezett. Mindenesetre a „hatóság” úgy vélte: az ormozat maximálisan kielégíti az „illeszkedési kritériumot”. A nyeregtetős forma a tetőtérbeépítést is lehetővé tette, különösen emelt térdfalakkal. Ráadásul az építési kölcsön szempontjából is ez tűnt az egyetlen járható útnak. Talán fel sem merült, hogy részletesebb, ugyanakkor ésszerűbb szabályok és a támogatási rendszer nagyobb mozgásteret biztosíthatott volna az építetőknek.

pagandával, úgymond, egyszerűen meg lehetne oldani. Csak érintőlegesen keveredhettek olyan érvek a tárgyalásba, melyek ennél mélyebbre ástak, és politikafüggő, strukturális kérdéseket – területfejlesztés, infrastruktúra, életmód, társadalmi folyamatok stb. – feszegettek.

A hatvanas évekre a családi ház a megtűrt jelenségek köréből lassacskán átkerült a tudomásul vett, de csak részben és nem minden formában támogatott jelenségek közé. Már nem lehetett nem észrevenni a nagyüzemivé alakított „szocialista” tájban, a városok és a falvak peremén a családi házak elburjánzását, ami helyenként a táj vizuális tönkretételének veszélyével is fenyegetett. Ugyanakkor az emberek többsége, sokszor erején felül, megpróbált gyarapodni, ahogy tudott. A „rendszer” is igyekezett produkálni a gyarapodás tüneteit, felemás modernizációval „komfortosítva” saját magát. A komfortérzés fokozásának egyik leghatásosabb és leglátványosabb formáját a lakáshoz, házhoz, telekhez (valamilyen ingatlanhoz) juthatás különböző módozatai jelentették. A gyarapodás-elvű „privátszféra” játéktérének növelése tovább mélyítette a kollektív célok és az egyéni vágyak közötti, mindig is létező, de tudomásul soha nem vett szakadékot. Egyet tehet-

tek: hagyták, hogy e hallgatólagosan elfogadott kettősség szinte észrevétlenül elkenődjön.

Ez az „elkenődöttség” és „pongyolaság” határozta meg a családi házak „stílusát” is. Terjedtek a stílustalan kevercsek, korcsok: a házépítés olyan sajátos „műfajjá” változott, ahol a berhelés, a buherálás, a gányolás mint kényszer szülte módszer sajátos önmozgással hozta létre a már-már folklorizálódó formákat, melyek további mintákat szolgáltatnak a hasonló körülmények között létrejövő újabb képződményeknek.

Utcai „udvarház”. Az ódon várkastélyok belső udvarának hangulatát (rövid szakaszon) idéző íves-tornác-os homlokzat az utcára néz. A körülbelül öt méter mély előkert mint előudvar képezi a telek használható, belakható részét. A telepítést esetleg a tájolás indokolhatta, de ennek az az ára, hogy az udvar szinte az utcára került, következésképp az intim térhasználatnak még a lehetősége is elvész. Talán más megoldást is választhattak volna, ha a szabályok ezt megengedték volna. Ez persze korántsem bizonyos. Az építészeti részletek bumfordisága – pl. korlát – még lehangolóbbá teszi az összhatást.

Orros-csőrés ház, erkélydoboz szemekkel a nyolcvanas évek végén.

Diszpécserház. Az épület egy útelágazásba ékelődött zsebkezdő nagyságú háromszögletű telken kuporog. Udvara nem maradt, hisz a ház minden irányban csak pár méterre van a telekhatártól. Háromszögforma ablakokkal fodrozott tetőzete és mindenféle ablakos homlokzata lakóinak minden irányba kitekintést biztosít, és a körkörös védelmet is lehetővé teszi. Ugyanakkor az utcai járókélők is betekintést nyerhetnek a ház életébe, különösen a teraszon zajló eseményekbe. A szabályozási vonalakra fittyet hányó épület feltehetőleg építési engedéllyel épült.

A családi ház ugyanis sokszor inkább keletkezett, mint megépült. Ebben számos „stílusformáló erő” játszhatott döntő szerepet, az állami terület(rabló)gazdálkodástól, a felületes szabályozáson, lelketlen tervezésen és nemtörődöm kivitelezésen keresztül a megfelelő építőanyag hiányáig terjedhetett a skála. Építőanyaghoz jutni például nem mindig vásárlással lehetett: néha esetleg célszerűbb volt eleve „szerezni” valamit, ami helyettesítheti a terv szerint szükséges elemet.

Ezt az esetlegességet sokszor eleve „betervezték”: „Rajzoljon valamit (amit engedélyeznek), mi meg majd építünk valamit” – mondta a tervezőnek a megbízó, vagy ha ő nem, akkor a kivitelező járt el ennek szellemében. A jelképes összegű bírságot amúgy sem kellett mindig és mindenkinek kifizetni, és egyébként is a pénzbüntetés elenyésző mértékű volt a többi költséghez képest. A végeredmény pedig legtöbbször egy zavaros térbeli kollázs lett inkább, mintsem ház, otthon.

A „térbeli kollázsok” formái idővel tovább alakultak. A hatvanas években a sátortető ház és „cifrázott” változatai a legjellemzőbbek. A hetvenes években ezek „egyedi csúnysága” ellenében rendületlenül szorgalmazták a „korszerű” típusterveket: az új házak zöme mégis ismét ugyanolyan sivár maradt, mint az egyre-másra meghaladni szándékozott „korszerűtlenek”, viszont a formai változatosságra törekvés bántó módon szabadította ki az öncélú, értelmetlen „variálás” szellemét a palackból. Betörték a modern építészeti gyakran félreértett formái a családiház-építésbe. Elszaporodtak a legtöbbször feleslegesnek bizonyuló loggiák, erkélyek, tetőkihárapások a tetők felületén, helytelenül és léptéktelenül bizarr formájú tetőablakok bukkantak elő.

A táborszerűre alakított településszéli családi házas telepek alkalmatlan méretű telkein összezsúfolódó, sematikusan „variált” épületformákból eleve nem születhetett utcakép, a maradék hagyományos utcaképet pedig szinte feldarabolták a helytelenül odapottyantott, tömegükkel feszengve tüntető épületformák. Ugyanakkor az ezeken a telepeken és ezekben a házakban kialakuló, a „második gazdaságra” alapozott, hibrid életmódnak sem felelt meg – például célszerű melléképületek híján – a létrejött környezet.

A nyolcvanas évek közepe felé a posztmodern szele csak felkavarta a „modern” forma stílustalan variációiból leülepedett „katyvaszt”. A funkcionalizmus inspirálta variálmányok a puritán, de célszerűtlen célszerűség mimikrijét öltötték magukra. Az újabb építésű házak már látszani akartak valaminek. A „csináld magad” buheráltságát mindinkább a maszek kivi-

telezés technológiai perfektsége váltotta fel – már nem repedt meg, nem ázott be stb. –, de a kivitel bumfordi ízléstelensége gyakran hervasztó részleteket és összképet tudott produkálni – akkor is, ha a terven még minden elfogadhatónak tűnt, „kinézett valahogy”. Persze a raszter, a festtáv és az anyaghiány kötöttségei alól szabaduló tervezők is kitétek magukért, esetenként túllícitálva az építetők önkifejezési vágyát is, törekedvén a valamilyenségre, ami torz vagy csak értelmetlenül egymásra halmozott építészeti gesztusok reprezentációja lett, tüntető és bántó, anyagba dermedt kivagyiság.

A vázolt képet a rendszerváltás alig-alig módosította. Formai, esztétikai értelemben nagyjából minden maradt a régiiben: ívek, tornyok, oszlopok, nyugtalan tetők, szertelen tömegek, sok bádogozással és lambériával – „kerül, amibe kerül”. Talán csak az oszlopok, lizénák, párkányok, balluszterek, ívek, vakolatkeretek és ágas-bogas fatörzsek elszaporodása jelzi az elmosódott minták követésében bekövetkezett finom szögeltérést. A trend iránya mintha a kvázi-történeti és kvázi-organikus kvázi-archaizálás felé mutatna. Divat lett a múlt, ami sosem volt, de szinte lehetett volna.

Az önkifejezés és reprezentálás vágyának rendelődik alá minden. Olcsón, mértéktartóan, célszerűen építeni már-már lehetetlen. Az építésre ésszerűtlen pazarlást erőltető több évtizedes „rutinban” ennek módja mintha elfelejtődött volna. A kivitelezőnek nem üzlet, a tervezőnek nem feladat, az építési kölcsönt folyósítónak – ha van még ilyen egyáltalán – nem elég nagy haszon, az építetőknek pedig – ha erejét meghaladja is – nem elég szép az, ami egyszerű. Érdekek, akaratok és vágyak „játéka”; józan belátás nélkül.

Pedig a józan belátás, a szellemi célszerűség nagyon hiányzik. Újra át kellene gondolni azokat a kereteket, amelyek a családi házak építéséhez ésszerűbb feltételeket és megfelelőbb körülményeket biztosítanak. Az építőanyagok választékának bővülése, minőségének javulása és a fejlettebb technológia fontos, de ez önmagában nem old meg semmit. Változ(tat)ásokra volna szükség a központi és helyi döntések rendszerében, a területgazdálkodásban, a településpolitikában, az infrastruktúra fejlesztésében, az építés szabályozásában, a támogatási, ösztönzési formákban, az érdekeltségi viszonyokban, a tervezők szemléletében és még sok minden másban.

A felvételeket a szerző készítette.